

Семиз Кенандын «Кыргыз жана түрк тилиндеги дыйканчылык лексикасынын калыптанышы жана өнүгүшү» аттуу 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине расмий оппоненттин

ПИКИРИ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу жана анын жалпы тил илимине дал келиши.

Тандалган теманын актуалдуулугу, тил илими үчүн зарылдыгы төмөндөгү изилдөө багыттары менен түшүндүрүлөт:

1) ушул күнгө чейин кыргыз жана түрк тилдеринде тарыхый өнүгүүнүн маанилүү катмары катары дыйканчылык лексикасынын атайын изилдөөгө алынбагандыгы;

2) дыйканчылыкка байланыштуу аталыштарды топтоо, тактоо, классификациялоо, алардын лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо багытында талдоо жүргүзүлбөгөндүгү;

3) дыйканчылык лексикасынын тарыхый-маданий өнүгүүнүн белгиси катары системалык түрдө тарыхый-лексикалык, тектештирме, салыштырма-тарыхый планда иликтенбегендиги;

4) кесипчиликтин бир тармагы болгон дыйканчылыкка байланыштуу лексиканын ушул кесиптин чөйрөсүндө гана жашап, адабий тилибизде белгисиз болуп келгени жана бул багыттагы атоолордун семантикасын, жалпылыктары менен айырмачылыктарын ачып берүү түзөт.

Изденүүчү Семиз Кенандын иши жекече демилге менен аткарылып, жалпы тил илиминде, анын ичинде кыргыз жана түрк тилдериндеги орчундуу маселелерди илимий негизде иликтеп чыгуусу менен айырмаланат.

1.Иштин диссертациялык изилдөөлөргө коюлуучу талаптарга жооп бере турган жаңылыгы.

Иштин жаңылыгы катары кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылыкка байланыштуу сөздөр биринчи жолу эки тилде тең атайын изилдөөгө алынды. Ошондой эле семантикалык топторго бөлүнүп, маанисине карата классификацияланып, эки тилдеги окшоштук, айырмачылык процесстери фоно-морфологиялык, лексика-семантикалык анализдер аркылуу ишке ашырылды, айрым сөздөрдүн чыгыш тектерин изилдөө аркылуу эки тилдин тектештик байланыштары аныкталды.

2. Диссертацияда берилген ар бир илимий натыйжанын (жобонун) жана тыянак, корутундунун негизделүү жана тастыкталуу даражасы.

1-жыйынтык. Кесиптик лексиканын жалпы тил илиминде жана түркологияда изилденишине, кыргыз жана түрк тилиндеги дыйканчылык лексикасынын калыптаныш жана өнүгүш тарыхына сереп салуу. Изилдөөнүн илимий-теориялык булактары катары Ф.П.Сороколетов, П.Я.Черных, М.И.Литвинов, О.Н.Трубачев, М.Кашгари, Замахшари, Абу Хаян, С.Ибрагимов, Э.Хурибаева, Р.К.Рахимова, И.Оторов, А.Курбанов, Х.Джа малханов, А.А.Жаппуев, Ш.Баратов, К.К.Юдахин, Б.М.Юнусалиев, Ж.Жумалиев, Ш.Ш.Сарыбаев, Б.О.Орузбаева, Т.Назаралиев, Г.Бакинова, А.Биялиев, Ш.Жапаров, И.Абдувалиев, Б.Усмамбетов, Бүлент Гүл, Кожя Селим, Эрен Хасан, Байкара Тунжер, Өгел Бахаеддин, Шен Серкан сыяктуу тилчи, түркологдордун эмгектери пайдаланылды (1-бап, 1.1., 1.2.).

2-жыйынтык. Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылыкка байланыштуу сөздөрдү жыйноо, иретке келтирүү, классификациялоо, лексика-семантикалык топторго бөлүштүрүү (2-бап, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8, 2.).

3-жыйынтык. Иликтөөгө алынган сөздөрдүн атоолорунун лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү (2-бап).

4-жыйынтык. Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасынын чыгыш тегин аныктоо (2-3бап, 2.9, 3.5.2).

5-жыйынтык. Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасынын пайда болуу, жасалуу жолдоруна анализ жасоо, аларды салыштырып, жалпы жана айырмачылык белгилерин ачып берүү (3-бап, 3.2, 3.3, 3.3.1, 3.4, 3.5).

3.Диссертацияда сунушталган ар бир илимий натыйжанын (жобонун), корутунду-тыянактардын жаңылык даражасы.

1-жыйынтык жаңы, анткени буга чейин кесипчиликтин бир салаасы болгон дыйканчылыкка байланыштуу лексика лингвистикалык өңүттөн кыргыз жана түрк тилдер илиминде ушул мезгилге чейин өз деңгээлинде, максаттуу каралган эмес. Эки тилдин сөздүк корундагы жергиликтүү тилдик өзгөчөлүктөр чагылдырылган эмгектердеги маалыматтар аз болсо да, тиешелүү сөздөрдү иликтөөгө жардам берди жана бардык лингвистикалык ресурстар колдонулду.

2-жыйынтык да жаңы болуп саналат, себеби дыйканчылыкка байланыштуу түшүнүктөрдү билдирген сөздөрдүн лексика-семантикалык, тематикалык топтору аныкталды, ар бир сөздүн маани-маңызы сөздүктөр аркылуу такталды жана жеке эле кыргыз, түрк тилдеринин илимий булактары эмес, байыркы түрк жазма эстеликтеринин материалдары, тектеш, тектеш эмес тилдердеги фундаменталдуу эмгектер пайдаланылып, дыйканчылык лексикасы белгилүү системага келтирилди.

3-жыйынтык жаңы, себеби дыйканчылыкка байланыштуу лексика диалектологиялык изилдөөлөрдө көбүрөөк кездешкенине байланыштуу кыргыз тилинин диалектилери жана говорлору боюнча жазылган эмгектер пайдаланылды. Алардын бир тобу эне тилибиздин сөздүк курамынан кездешип, адабий тилибизде кеңири орун алса, кээ бири өзүнүн тар чөйрөсүнөн (диалекттер, говорлор) чыга албай, чектелип өмүр сүрүүдө. Изилденген лексика-тематикалык топтордун дээрлик бардыгында лексикалык бирдиктердин басымдуу бөлүгүн төл сөздөр түзөт.

4-жыйынтык жаңы, себеби дыйкандардын оозеки кебинде колдонулган сөздөрдүн уюткусу эки тилде бирдей экендиги тастыкталды. Мисалы: орок, буудай, арпа, саман, ж.б. Бул атоолор орток түрк тилдеринин төл сөздөрү деп белгиленип, эки тилдин ортосундагы жакындыкты далилдейт. Сөздөргө этимологиялык талдоо жүргүзүүдө М.Кашгаринин, Э.Севортяндын эмгектери негиз болуп берди.

5-жыйынтык жаңы, себеби кыргыз, түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасынын калыптанышында сөз жасоонун бардык жолдорунун кошкон салымы олуттуу. Буга байланыштуу сөздөрдүн пайда болуу, жасалуу жолдоруна анализ жасалып, сөздөрдүн окшоштук, өзгөчөлүк белгилери аныкталды.

4. Алынган жыйынтыктардын ички биримдигинин берилиши.

Иште жалпы тил илиминде, анын ичинде кыргыз, түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасына тиешелүү маселелерди чечүүдө берилген натыйжалар жана жоболор илимий-теориялык аспектиде анализделип, көрсөтүлгөн негизги максатка ылайык ишке ашырылган. Демек, алынган тыянактар, жыйынтык- натыйжалар негизги максатка багытталып, алар ички биримдикке ээ.

5. Иликтөөдө актуалдуу маселелерди чечүүдө изденүүчү тарабынан алынган натыйжалардын багыты, теориялык жана практикалык баалуулугу.

Изилдөө жүргүзүүнүн натыйжасында кыргыз жана түрк тилиндеги дыйканчылык лексикасы илимий айлампага киргизилди. Ал эми изилдөөнүн илимий натыйжаларын тарыхый лексикология, салыштырма-тарыхый лексикология, диалектология боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүдө, жогорку окуу жайлардын филология факультеттеринде лексикология, салыштырма-тарыхый грамматика жана тандоо курстарын окутууда колдонсо болот.

Иштин практикалык мааниси бар, себеби бул илимий иш ушул тилдердеги тармактык терминология системасын аныктоодо, ушул кесип боюнча котормо, түшүндүрмө сөздүктөрдү түзүүдө чоң көмөк көрсөтөт.

6. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын, тыянактарынын жана натыйжаларынын жетиштуу деңгээлде жарыяланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары боюнча изденүүчү тарабынан КР ЖАКынын реестрине кирген илимий басылмаларда 6 макала

жарыланып, анын ичинен РИНЦ системасы аркылуу индекстелүүчү илимий басылмаларда 2 макала жарык көргөн.

8. Авторефераттын диссертацияга дал келиши. Диссертациянын негизги мазмуну авторефератта кыскача чагылдырылган. Автореферат диссертацияга шайкеш келет жана ага коюлуучу талаптар толук сакталган.

9. Диссертациялык иштин мазмунунда байкалган кемчиликтер.

Диссертациялык иштин алгылыктуу жактары бир топ эле бар, ошого карабастан иште байкалган айрым бир эске алуучу жагдайларды белгилеп кетебиз:

1. Диссертациядагы баптар боюнча тыянактардын көлөмү абдан аз.
2. Дыйканчылык лексикасынын аталыштары биринчи кыргыз адабий тилинде берилип, андан соң диалектилик аталышы көрсөтүлүп, соңунда түрк тилинде берилсе болмок. Диссертациялык иштин тексттин жазууда адабий тилдин нормалары сакталбай, кээ бир сөз айкаштары диалектилик сөздөр менен берилсе, мис.: арпа, буудай *жеттиштирген* дыйкандар; *шабдолу*; кээ бирлери түшүнүксүз айкаштарда жазылган: алма, алча, жүзүм сыяктуу *эгиндер*; бак *эгиндери*; *татаал сөздөрдүн табияты келип* (119-бет) ж.б.
3. Дыйканчылыкка тиешелүү сөздөрдүн маанилерин түшүндүрүү айрым абзацтарда кыргыз, орус жана түрк тилдеринде өтө кеңири берилип, сөздүн бардык маанилери тизмектелип, ашыкча көлөм толтурууга жол берилген (85,86,89-беттер) жана мындай көрүнүштөр арбын.
4. Дыйканчылыкка тиешелүү орус тилинен кирген сөздөр көп санда болгондуктан, өзүнчө топ болуп каралса болмок: замок, чеканка, наральщик, культиватор, лапка, провод, ж.б. Турбалар-бул орус тилинен келген «труба» деген сөз болсо (72-бет), ал кыргыз тилинде «түтүк» деп эле берилгени жөндүү эле.
5. Диссертациялык иште орфографиялык, стилистикалык, техникалык каталар кездешет.

Мисалы: *тилиндериндеги* (4-бет), *лексикалогиялык* (19-бет), *кулубника* (47-бет), *токтоолбуз* (76-бет), *дервациялык* (124-бет), *тарабтан* (148-бет), *учараган* (150-бет), *ыңайлуу* (153-бет), *естеликтеринде* (156-бет), *колдону* (159-бет), *дыйканылык* (160-бет), *тилиде* (161-бет), *бабабыз М.Кашигари*, *атактуу аалым К.Тыныстанов* (118-бет), ж.б.

6. Изилдөөдө бир аз башаламандык байкалат. 2-баптын 2.8. пунктундагы «Дыйканчылыктагы кесип ээлеринин аталыштары» (100-бет) бөлүмүндө талдоого алынган мисалдар ушул эле бөлүмдүн 113-бетинде кайталанып калган: кайрак жер (89-108-беттерде); агроном (100-112-113-беттерде);

Жогоруда айтылган сын пикирлер, сунуштар эске алынса, бул мүчүлүштүктөр диссертациялык иштин жалпы баалуулугун төмөндөтө албайт.

10. Диссертациянын Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиянын окумуштуулук даражаларды ыйгаруу боюнча жобосуна дал келиши.

Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун, тил илими үчүн зарылдыгын, илимий жаңылыгын жана теориялык, практикалык жактан баалуулугун эсепке алуу менен, иштин ЖАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп бере тургандыгын белгилемекчибиз. Ал эми анын автору Семиз Кенан 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Расмий оппонент, Н.Исанов атындагы

КМКТАУнун Кыргыз тили

жана адабияты кафедрасынын

башчысы, ф.и.к.

М.Карыбекова

20.01.2020-ж.

Заверено:

*Диссертациялык комиссияга
2020-жылдын 21-январында келип
туруп. Н.Исанов*

